

1990 SONRASI GELİŞMELERLE KARS-ARDAHAN-IĞDIR ÜÇGENİ

Kerem KARABULUT^(*)

Özet: Bu çalışmayla, Kars- Ardahan- Iğdır illerinin bulunduğu bölgenin 1990 yılında eski Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla, artan önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, yakalanan fırsatların iyi değerlendirilebilmesi için nelerin yapılabileceğine de değinilmektedir. Temel amaç ise, kamu ve özel sektörün dikkatini bölgeye çekmek ve ülke hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için alternatifleri tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kars- Ardahan- Iğdır, Bölgesel Kalkınma, Türkiye- Ermenistan Sınırı, Sınır Ticareti

Abstract: This study aims at drawing attention to increasing importance of the region contains the provinces of Kars- Ardahan-Iğdır after collapse of old Soviet Russia in 1990. It is also explained how to evaluate opportunities. The main objective of this study is to draw attention of public and private sectors to the region and to discuss some alternatives to achieve country's targets.

Keywords: Kars- Ardahan- Iğdır, Regional Development, Turkey-Armenia Border, Border trade

I.Giriş

1990 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte, bu ülkeye komşu Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Kars-Ardahan-Iğdır bölümü stratejik bir bölge haline gelmiştir. Dağılan SSCB'den ayrılan Cumhuriyetlerin üçü ve İran Bu illerin sınır komşularıdır. Diğer taraftan, geçmişte önemli bir tehlike olarak addedilen "Rus Tehlikesi", bu gelişmeyle ortadan kalkmış, üstelik bölge ülkeleri içerisinde Türkiye, tarihi kültürel ve etnik (Türk Kimliği) yakınlığı dolayısıyla en avantajlı ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca İran pazarının dünyayla doğrudan bağlantılarının zayıf olması ve 70 milyonluk bu pazarın da bölgenin sınırında olması, "Üçgen" diye adlandırdığımız bu bölgenin hem devlet hem de özel sektör tarafından değerlendirilmesini gerektirmektedir. Böylece, bölge ve ülke ekonomisinin gelişiminin tamamlanmasında önemli bir potansiyel rasyonel olarak kullanılacak ve ülkenin uzun dönemli bölgesel siyasi hedeflerine de katkı yapılacaktır. Bu amaçla, öncelikle bölgenin geri kalmışlığı çok genel olarak belirtilip, önemini ortaya koyan gelişmeler ifade edilmeye çalışılmaktadır.

II. Bölgenin Genel Göstergeleri

Bu bölümde Doğu Anadolu Bölgesi ile birlikte Kars-Ardahan-Iğdır üçgeninin de geri kalmışlığı temel göstergelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, sınır ticaretinin anlam ve önemi belirlendikten sonra, bu çemberden (geri kalmışlık çemberi) kurtulmanın yolları bölgenin potansiyelleri

^(*) Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

bölümünde tartışılmıştır. Ayrıca, üç ile ait temel göstergeler ekler kısmında tablolar halinde verilmiştir.

A. Bölgesel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Göstergeleri

Yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik sorununun ana sebeplerinden birisi de bölgeler arası gelişmişlik farklarıdır. Ekonomik yönden sektörler ve bölgeler arası kaynak dağılımındaki dengesizlikler, sosyal, siyasal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir (Aktan:2002). Bölgesel dengesizlik sorunu, kalkınma yolundaki her ülkenin yaşaması gereken ilk aşamadır. Bölgesel dengesizlikten tamamen kaçınma olanağı yoktur denilebilir. Bu nedenle, her ülke bu sorunu mümkün olduğunca kısa sürede atmanın veya minimize etmenin yollarını aramalıdır (Dinler:2001;125). Bu bağlamda, Doğu Anadolu'nun kalkındırılması Türkiye'nin 80 yıllık bir hedefi olmasına rağmen, şu ana kadar başarılı olunamamış, aksine Doğu-Batı kalkınmışlık farkı daha da derinleşmiştir(Korkmaz:2004;232).

Kars-Ardahan-Iğdır illerinin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nin 1977-2000 döneminde gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) paylarındaki gelişmeler bölgenin iktisadi gelişimi hakkında önemli bir göstergedir (Tablo 1).

Tablo 1: Doğu Anadolu Bölgesi'nin Türkiye GSYİH'sı İçindeki Payı
(Milyar TL)

Bölgeler	1977	Payı	1987	Payı	1997	Payı	2000	Payı
Akdeniz	121,7	14,1	8.937,4	12,0	13.645,6	12,1	13.931,730	12,0
D. Anadolu	39,9	4,6	3.054,3	4,1	3.695,2	3,3	3.889,589	3,3
Ege	123,2	14,3	12.391,7	16,6	18.868,1	16,8	19.904,085	16,9
G. D. Anad.	46,7	5,4	3.905,9	5,2	5.992,1	5,3	6.068,009	5,1
İç Anadolu	172,6	20,1	12.635,7	16,9	17.283,7	15,3	19.087,554	16,1
Karadeniz	107,4	12,5	7.449,9	10,0	10.184,4	9,0	10.790,650	9,1
Marmara	248,9	28,9	26.347,0	35,3	42.962,1	38,1	45.117,496	38,0
TÜRKİYE	860,4	100,0	74.721,9	100,0	112.631,2	100,0	118.789,113	100,0

Not: 1977 GSYİH değerleri 1977 fiyatlarıyla, diğer GSYİH değerleri ise 1987 sabit fiyatlarıyla alınmıştır.

Kaynak: DİE, DPT

Doğu Anadolu Bölgesinin GSYİH içindeki payı giderek azalmıştır. 1977'de %4,6 olan payı 2000'de %3,3'e düşmüştür. Bunun sebebi olarak çok fazla neden sıralanabilir. Ancak yaşanan göç, bölgedeki terör olayları ve kamunun bölgeye ilgisizliği temel sebepler olarak sıralanabilir.

Yaşanan gelişmeler Doğu Anadolu'nun ve dolayısıyla üç ilin yaratılan milli gelirdeki paylarının giderek azalmasına sebep olmuştur. Türkiye'de üretilen kişi başına gelirden son beş ilin dördü (Muş 725 \$, Ağrı 824 \$, Bitlis 883

\$, Ardahan 1058 \$) Doğu Anadolu Bölgesi'ne aittir (Sönmez; 2003:102). Yine Kars ve Iğdır illerindeki kişi başına gelir de 1500 \$'ın altındadır.

B. İllerin Bazı Göstergelerdeki Sıraları

1977 ve 2001 yılları arasındaki kişi başına gayri safi yurt içi hasıla sırasındaki değişim, illere yapılan kamu yatırım harcamalarının 1990-20001 ortalamasına göre sıraları ve sosyo-ekonomik gelişmişlik sıraları tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Kars-Ardahan-Iğdır İllerinin bazı göstergeleri

İller	KBGSYİH		Kamu Yatırım Harcaması Açısından Tüm İller İçindeki Sıra (1990-2001)	81 İl içinde Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıraları*	
	1977	2001		1996	2003
Kars	59.	71.	35	62	67
Ardahan	-	75.	80	72	74
Iğdır	-	73.	57	69	69
Doğu A. Bölge Ort.	55.	69.	-		

Kaynak: DPT.

* İllerin temel göstergeleri ayrıntılı olarak ekler kısmında verilmiştir.

Tablodan görüldüğü üzere 1977-2001 arasında Kars'ın kişi başına gayri safi yurt içi hasıla sırası 59'uncu sıradan 71'inci sıraya düşmüştür. Ardahan ve Iğdır 1977'de Kars'ın içindedirler. 2001'de ise Ardahan ve Iğdır, Kars ile birlikte bölge ortalamasının altında kalmışlardır. Doğu Anadolu Bölgesi de bu dönemde 55'inci sıradan 69'uncu sıraya gerilemiştir. Dolayısıyla, illerin sıralarının gerilemesi bölgenin genel seyrine uygun olmuştur denilebilir.

İllerin kamu yatırım harcaması sıralaması, kamunun ile olan ilgisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Tablodan görüldüğü gibi Kars ortalarında yer alırken Ardahan sonlarda Iğdır ise ilk 50'nin gerisinde yer almaktadır. Kişi başına düşen toplam kamu yatırım harcamalarında da illerin sıralarının yaklaşık aynı olduğu görülmektedir.

Teoride bilinmektedir ki, hem bölgesel üretim hem de bölgesel gelir eşitsizlikleri (ya da iller bazında) kamu yatırımlarının bölgesel dağılımlarından doğrudan etkilenmektedir (Okuno ve Yağı; 1990:392).

1990 sonrasında hem Iğdır ve Ardahan'ın il olması hem de dört ülkeyle sınır komşusu bir bölge de yer almalarına rağmen, kamu tarafından gerekli kaynak aktarımı bu bölgeye yapılamamıştır. Bunu, Kars ve Ardahan'ın gelişmişlik sıralamasında gerilemiş olması da desteklemektedir. Oysa mevcut bölge, Türkiye'nin uzun dönemli hem siyasi hem de iktisadi amaçları açısından önemle üzerinde durulması gereken stratejik bir üçgendir.

Ekler kısmında verilen göstergelere göre, üç ilin nüfus ve bazı iktisadi göstergeleri arzulan seviyede değildir. Bu hem bölge ortalaması açısından hem de Türkiye geneli verilerine göre söylenebilir. Altındaki kısımlarda, bu illerin mevcut göstergelerinin tersine çevrilmesinin gerekliliği ifade edilmeğe çalışılacaktır.

C. Nüfus ve Göç

Kars-Ardahan –İğdır illerinin 1990-2000 yıllarına ait nüfus miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: İllere Ait Nüfus Miktarları (1990-2000)

İller	1990	2000	Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)
Kars	355823	325016	-9,05
Ardahan	163731	133756	-20,22
İğdır	142601	168634	16,76
Toplam	662155	627406	-5,20

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE).

1990-2000 yılları arasında en fazla Ardahan iline ait nüfus binde – 20,22 oranında, Kars nüfusu ise –9,05 azalırken, İğdır ili nüfusu binde 16,76 artış göstermiştir. İğdır ilinin nüfusunun azalmamasının temel sebepleri olarak, iklim koşullarının uygunluğu, toprak verimliliği ve 1990 sonrası dönemde sınır ticareti avantajlarını saymak mümkündür.

Kars ili 1990 öncesinde de Türkiye'nin en fazla göç veren illerinin başında gelmektedir. Örneğin, 1985 yılı verilerine göre, İstanbul'daki 733 bin doğulunun 135 bininin (%18,5) Karşı olduğu belirtilmektedir. Yine günümüz itibarıyla İstanbul'da yaklaşık 1 milyon nüfusla Kars-Ardahan-İğdır birinci sırada gelmektedir (Fındıkçı;2003:39,149).

Nüfus oranındaki bu düşüş, göç olgusunu gündeme getirmektedir. Sanayileşmeyle birlikte, kırsal alanlardan kent merkezlerine doğru yaşanan göç "doğal göç" olarak adlandırılabilir. Ancak doğu Anadolu ve dolayısıyla Kars-Ardahan- İğdır illerinde yaşanan göçe ise "doğal olmayan göç" demek mümkündür.

Kırsal alanlardan büyük şehirlere olan bu hızlı göç, altyapı sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, İstanbul'un nüfusu 1989 ila 1999 arasında 3 milyon artmıştır. Bu artışla birlikte yol, su, elektrik, sağlık ve sosyal alanlardaki sorunlar da tırmanmıştır (Korkmaz: 2002; 314). Dolayısıyla, göç sadece

nüfusun ayrıldığı yerde değil, gittiği yerler de de sorunlar oluşmasına sebep olabilmektedir.

Kars-Ardahan-Iğdır illerinden yaşanan göçün temel sebebi sadece ekonomik değil, sosyal ve kültürel değişimlerin de buna katkı yaptığı belirtilmektedir. Ayrıca, dış güçlerin özellikle Ermenilerin bölgesel dengelerin bozulması konusunda çaba sarf ettiği bilinmektedir. Çünkü, Ermeniler, Türkiye'ye karşı PKK gibi terör örgütlerini destekleyerek daha geniş bir Ermenistan yaratmak uğraşında olabilmektedirler. Bunu tek başlarına başaramayacaklarını bildikleri içinde işbirliği yaparak başkalarını kullanmak istemektedirler. Bu hayalin gerçekleşmesi içinde şu üç aşama önem arz etmektedir (Feigl:1999;156):

- Türkiye'nin Van, Kars, Erzurum, Erzincan gibi illeri küçük ölçekli ticaret ve küçük ev endüstrisi (halıcılık vb) ya da madencilik gibi alanlarda şimdiye kadar başarılı olmuşlardır. Bu nüfus merkezleri mümkünse boşaltılmalıdır. Etnik kökeni ne olursa olsun göç eden her insan, gelecekteki amaçlar için bir artı olacaktır. Doğu Anadolu'da ne kadar az insan kalırsa, daha sonra bu alana Ermenilerin yerleşmesi açısından o kadar iyi olur.
- Bu kitlesel göçlerden dolayı ortaya çıkan ekonomik çöküntü sonucunda terörist grupların güç kazanması daha kolaylaştırılabilir.
- Terör geniş ölçüde Ermenilerin kontrolündedir. Sonradan ihtiyaç duyulduğunda teröristleri elimine etmek nispeten kolaydır.

Göçün ekonomik sebeplerinin yanında, terör, iklim koşulları, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların karşılanamaması gibi değişik sebeplerinin olduğu da bir gerçektir. Diğer taraftan, yaşanan "doğal olmayan göç", hem göç veren iller hem de göç alan iller açısından birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Göç alan illerde, sağlıksız şehirleşme, istihdam, kültürel bozulma, gecekondulaşma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Göç veren iller de ise, çok önemli nüfus azalması yaşanan yerlere eğitim ve sağlık hizmetlerinin verilememesi, etnik yapıda ortaya çıkan dengesizliklerin çeşitli sorunlara yol açması, tarım sektörünün etkin çalışmaması ve nihayet nüfus olmayan yerlere hem kamu hem de özel sektör yatırımlarının gelmemesi gibi problemler ortaya çıkabilmektedir.

Göç sorunu, aşağıda değinileceği üzere, 1990 sonrası gelişmelerle bölgenin yakaladığı avantajlar da dikkate alınarak önlenebilecek ve hatta tersine çevrilebilecek bir olgudur. Bölgenin kendi dinamikleri içerisinde yapılacak doğru değerlendirmeler ile böyle bir sonuca ulaşmak mümkündür.

III. Bölgenin Artan Önemi ve Sınır Ticareti

1990 sonrası dönemde bölgenin önemli hale gelmesindeki en önemli ekonomik potansiyel, yakalanan ticaret avantajlarıdır. Bu ticaret avantajının

belki de en can alıcı yanı sınırlı ticarettir. Bu kısımda, ekonomik ve siyasi açılardan sınırlı ticaretinin bölgeye kattığı önem tartışılmaya çalışılmaktadır.

A. Bölgenin Sınırlı Ticaretiyle Artan Önemi

Ülkelerin ticaretle kalkınmalarının sağlanabileceği düşüncesi çok eskilere dayanmaktadır. Uluslararası ticaretin karşılıklı olarak her ülkeye yararlar getireceği görüşü klasik iktisat öğretisine uzanmaktadır. Dış ticaretin temel sebepleri, yerli üretimin yetersizliği, Uluslararası fiyat farklılıkları ve mal farklılaştırmasıdır (Seyidoğlu;1996: 12-13).

Özellikle 1950'den sonra dünya ticaretinde görülen serbestleşme, üretime nispetle, ticaretin önemli ölçüde artmasına yol açmıştır. Ticari liberalizasyonla birlikte dünya üretimi beş kat artarken, dünya ticareti onaltı kat artış göstermiştir (Thirwall;2000:130). Yine Avrupa Birliği ülkelerinde ticaretin artması, birliğin ekonomik kalkınmasını da beraberinde getirmiştir (Jacquemin ve Sapir;1988:1439)

Bölge açısından yapılan dış ticaret faaliyeti içerisinde en önemli yeri yaklaşık %90 oranında petrol ticareti tutmaktadır (Berberoğlu;1999:hürriyet). Petrol ürünlerinin dış ticaretinin yapılmasının sebebi ise yerli üretimin yetersizliğidir. Özellikle 1950'li yıllardan sonra ticaretin geliştirilmesi konusundaki çabaların yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu doğrultuda hem Uluslararası ticaret hem de bölgesel ticaret önemini artırmıştır.

Kars-Ardahan-Iğdır üçgeninde dış ticaretin (sınırlı ticareti) yapılması ise 1990'dan sonra etkin hale gelmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, bu bölge çok önemli avantajlar elde etmiştir. Çünkü 1990 öncesi dönemde var olan Rus tehlikesi yüzünden hem devlet yatırımları gelmemekteydi hem de karşı ülkelerin bölgeyle ticari ilişkiye girebilmeleri için herhangi bir ortam yoktu. Oysa 1990 sonrası dönemde bu "üçgen" Türkiye'nin önemli stratejik noktalarından biri haline gelmiştir. Bunun temel nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Karabulut; 2000: 2).

- Dört ülke ile sınır komşusu olan bir bölge olması nedeniyle bir nevi Türkiye'nin karadan Orta Asya'ya açılan kapısı durumuna gelmesi,
- SSCB'den ayrılan Cumhuriyetlerle tarihi ve kültürel bağlılık ve coğrafi yakınlık nedeniyle bölgeye olan ilginin artması,
- Devletin, Ardahan ve Iğdır'ın il olması ve yukarıda sayılan nedenlerden dolayı bölgeye artan ilgisi,
- Tarım, hayvancılık ve bozulmamış doğal yapı açısından sahip olunulan avantajlar.

İşte bütün bu gelişmeler dikkatleri Doğu Anadolu Bölgesi'nin ve Türkiye'nin sınırlı bölgesine çekmiştir.Yaşanan küreselleşme süreci içinde de ülkeler öncelikle bölgesel ekonomik gelişmeyi seçmektedirler. Avrupa Birliği (AB) Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) bölgesel gelişme için kurulan birliklerin önemli örnekleridir. Bu

doğrultuda yaygınlaşan bir diğer ticaret türü ise sınır ticareti olmuştur. Kars-Ardahan – Iğdır bölgesi sınır ticareti açısından önemli avantajlara sahiptirler. 2002 yılı Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği verilerine göre, 61 ilden yapılan ihracat sıralamasında Kars- Ardahan – Iğdır illeri sırasıyla, 28, 39 ve 4.'üncü olmuşlardır. Özellikle Iğdır ilinin İstanbul, Gaziantep ve Ankara'dan sonra dördüncü olması dikkat çekicidir. Bu durum sınır ticaretinin getirdiği bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, sınır ticareti hakkında bilgi vermek ve bölgede sınır ticareti konusunda yaşanan sıkıntıları tespit etmek faydalı olacaktır.

B. Sınır Ticareti

Sınır ticareti, sınırlarının denizlerle çevrili olduğu yerleri de kapsamı açısından “Sınır ve Kıyı Ticareti” olarak belirtilmektedir. Kars-Ardahan-Iğdır bölgesinin kıyı ticareti olmadığı için sadece sınır ticareti kavramı kullanılabilir.

1 Eylül 1993 tarih ve 21685 sayılı yayımlanan Resmi Gazetede “sınır ticareti, sınır ve kıyı illeri ile bunlara komşu illerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla karşılıklı olarak yapılan ticari işlemlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır.

Ülkeleri sınır ticaretine yönelten nedenlerin başında; yakın komşuluk ilişkileri ve özellikle taşıma giderlerinden kaçınmak gibi durumlar gelmektedir. İhracat ve ithalat işlemlerinde uygulanan bazı formalitelerin bu tür ticarete uygulanmaması sınır ticaretinin önemini artırmaktadır. Örneğin, bu ticareti yapanlardan ithalatçı ve ihracatçı belgesi istenmemektedir (Seyidoğlu, 1992: s.770). Ancak bu ticarete de sınır bölgelerine yakın yerlerde oturulması gerekir ve genellikle miktar sınırlandırmaları konur.

Sınır ticaretinin önemini atıran bir uygulamada ihracatta uygulanan %40 oranındaki vergi ve fon indirimidir (Sönmez, 1995: s.12). Türkiye’de sınır ticareti ilk olarak 1979 yılında İran’la başlatılmış, fiili uygulamalar ise 1986 yılından sonra olmuştur. Bugün uygulanmakta olan sınır ticaretine ilişkin düzenlemeye göre Doğu Anadolu Bölgesinde sınır ticareti yapmaya yetkili kılınan iller ve sınır kapıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Doğu Anadolu’da Sınır Ticareti Yapan İller ve Karşı Ülkeler

İLİ	SINIR KAPISI	KARŞI ÜLKE
Ağrı	Gürbulak	İran
Van	Kapıköy	İran
Hakkari	Esendere	İran
Iğdır	Dilucu	Nahcivan
Ardahan	Türkgozü	Gürcistan ve diğer ülkeler

Kaynak: Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı İnşaat ve Ticaret Sektörü Mevcut Durum Analizi Taslağı, Haziran 1999.

15.02.1992 tarihli ve 92/2639 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararının Ekinde şu ifadeye yer verilmektedir. Sınır ve/veya kıyı ticaretini, asgari bir yıldır sınır ve/veya kıyı illerinde faaliyet gösteren tüzel kişilerle asgari bir yıl süre ile bu illerde oturmakta olan gerçek kişiler yapabilir. Bu kişilerce kurulacak şirketlerde süre şartı aranmaz, Yine 1 Eylül 1993 tarih ve 21685 sayılı kararda da "... şirket merkezi sınır ticareti kapsamındaki illerde olan tüzel kişilerle söz konusu illerde mukim gerçek kişilere, müracaatları halinde ilgili valilikçe uygun görülenlere sınır ticareti belgesi verilir. Valilik bu kararın 7. maddesinde söz konusu edilen değerlendirme kurulunun görüşünü almak suretiyle sınır ticareti belgesinin sürekli veya süresiz olarak iptali cihetine gidebilir". Denilmektedir (Sönmez, 1995: s.39).

Özellikle bölge açısından önemli olan motorin ithalatının, devlet diğer ilgili kurumlarının görüşleri doğrultusunda 17.7.2002 ve 2002/4517 sayılı kararnameyle, 1 Eylül 2002 tarihi itibarıyla durdurulması, bölgede ticaret yapanların çok olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Böylece sınır ticaretinin bir nevi durdurulduğu bu karardan sonra, Sınır Ticaret Merkezleri (STM) kurulmasına ilişkin 2003/5408 sayılı Bakanlar kurulu kararı, 10 Nisan 2003 tarih ve 25075 sayıyla Resmi Gazete yayımlanmıştır.

Söz konusu karar ile; Artvin, Ardahan, Ağrı, Kars, Iğdır, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde STM kurulması, ayrıca bu illere komşu Erzurum, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Batman ve Adıyaman illerinin de "mücvir il" kapsamında uygulamadan yararlanmaları öngörülmüştür. Bu kararla sınır ticaretinin yeni bir boyut kazandığı görülmektedir.

Bölgede Nahcivan, Gürcistan ve İran'la sınır ticareti yapma olanağı bulunmaktadır. Ermenistan kapısı açılırsa bu sayı dörde çıkacaktır ki, Türkiye'de çok bölgede olabilen bir avantaj oluşacaktır. Bu nedenle, konunun çok iyi bir şekilde hem halk tarafından hem de yetkililer tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir.

Eğer Ermenistan kapısı, ülke siyasi ve ekonomik menfaatinin korunması kaydıyla açılabilirse bölgeye çok önemli avantajlar sağlayabilecektir. Çünkü bu kapı, Ermenistan vasıtasıyla diğer Cumhuriyetlere de karayolu bağlantısını sağlamış olacak ve böylece ticaret hacminin genişlemesine katkıda bulunabilecektir.

C. Sınır Ticaretinin Problemleri

Bu kısımda, bölgedeki sınır ticaretini incelemek üzere yapılmış ampirik çalışmadan elde edilen özet bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir (Karabulut;2000: 105-128).

Tablodaki verilere bakıldığında, en önemli sorunun kamuyla ilgili olduğu görülmektedir. Kamu düzenlemelerinin yetersizliğini alttaki tabloda müteşebbisler tarafından altyapı yetersizliğinin %72 oranında birinci derecede

önemli problem olarak görülmesi de ispatlamaktadır. Yaşanan problemlerin önem derecesine göre dağılımı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 5: Sınır Ticaretinde Karşılaşılan Mevcut Problemlerin Önem Seviyesine Göre Nispi Dağılımları

Önem Seviyesi	Altyapı yetersizliği	Görev Yapan Personelin İlgisizliği	Karşı Ülkeden Kaynaklanan Sorunlar	Yüksek Vergi ve Fon Kesintileri	Talep Yetersizliği	Aşırı Rekabet ve Kar Düşüklüğü	Bu Tür Ticarette Danışmanlık Birimlerinin Yetersizliği	Yoğun Bürokrasi
1.	72,0	12,0	-	16,0	-	-	-	-
2.	12,0	20,0	32,0	28,0	-	-	-	4,0
3.	4,0	8,0	12,0	32,0	4,0	16,0	8,0	8,0
4.	-	4,0	4,0	8,0	4,0	4,0	-	8,0
5.	-	4,0	4,0	-	12,0	4,0	-	4,0
6.	-	12,0	-	-	-	4,0	-	4,0
7.	-	-	-	-	4,0	-	12,0	-
8.	-	-	-	-	-	-	4,0	8,0
9.	-	-	-	-	-	-	-	4,0
Cevaplama Oranı	88,0	60,0	52,0	84,0	24,0	28,0	24,0	40,0
Cevapsızlık Oranı	12,0	40,0	48,0	16,0	76,0	72,0	76,0	60,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Karabulut, Kerem; "İğdir Ekonomisinin gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İğdir İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İğdir, 2000.

Verilere göre, karşı ülkeden kaynaklanan sorunlar ise %32 oranında ikinci derecede önemli, yüksek vergi ve fon kesintileri %32 oranında üçüncü derecede önemli problem olarak görülmektedir. Bu sonuçlara göre sınır ticaretinde karşılaşılan problemlerde ilk üç sırayı;

- Alt yapı yetersizliği,
- Karşı ülkeden kaynaklanan problemler,
- Yüksek vergi ve fon kesintileri oluşturmaktadır.

Sınır ticaretiyle uğraşan insanların gelecekle ilgili endişeleriyle ilgili soruyla da aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 6: Sınır Ticaretinde Gelecekte Karşılaşılması Muhtemel Problemler

Önem Seviyesi	Kamunun İşi Durduracağı Endişesi	Dış İlişkilerde Bozulma	Alternatif Yatırım Alanları Yokluğu	Terörün Canlanma Olasılığı	Rüşvet ve Bürokrasi Artışı	Kâr Marjlarında Düşme
1.	96,0	4,0	-	-	-	-
2.	-	44,0	12,0	12,0	12,0	4,0
3.	4,0	8,0	12,0	24,0	8,0	12,0
4.	-	-	4,0	4,0	8,0	4,0
5.	-	-	-	4,0	8,0	4,0
6.	-	-	-	8,0	4,0	4,0
Cevaplama Oranı	10,0	56,0	28,0	52,0	40,0	28,0
Cevapsızlık Oranı	12,0	44,0	72,0	48,0	60,0	72,0
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Karabulut, Kerem; "İğdır Ekonomisinin gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İğdır İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İğdır, 2000.

Mevcut faaliyet alanına ilişkin duyulan endişelerin neler olduğu sorulduğu bu bölümde, %96 oranında birinci derecede endişe olarak, kamunun sınır ticaretini durduracağı belirtilmiştir. Yine %44 oranında dış ilişkilerde ortaya çıkacak bozulmayı ikinci derecede önemli endişe olarak görülmüştür. Üçüncü derecede endişe olarak da % 24 oranında bölgede terörün yeniden canlanabileceği endişesi belirtilmiştir. Dolayısıyla endişelere ilişkin ilk üç sırayı;

- Kamunun işi durdurması,
- Dış ilişkilerde bozulma,
- Terörün canlanma olasılığı almaktadır.

2000 yılında anket çalışmasıyla geleceğe yönelik olarak birinci endişenin kamunun işi durdurabileceğinin çıkması çok anlamlı bir sonuçtur. Özellikle bölge açısından önemli olan motorin ithalatının 1 Eylül 2002 tarihi itibarıyla durdurulması bu endişenin haklılığını göstermektedir. Yine sınır ticareti ile uğraşanların büyük bir bölümü Ermenistan sınır kapısının ve İran sınır kapısının açılması yönünde görüş beyan etmiştir

Bu sonuca göre, ticaretle uğraşan müteşebbislerin ticari sınırla, politik sınırın ayrı tutulması gerektiğini istedikleri söylenebilir.

IV. Bölgenin Potansiyelleri

Bölgenin potansiyellerinin, öncelikle bölgede değerlendirilebilecek mevcutlar ele alındıktan sonra, sınır avantajları ve sorunlu bir bölge olması münasebetiyle Ermenistan sınır kapısı ele alınarak tartışılması uygun olacaktır.

A. Bölgenin Potansiyelleri ve Değerlendirilebilirliği

Ülkemizde yaşanan göç olgusu bilinmektedir. Bu göç sürecinden en fazla nasibini alan Doğu Anadolu Bölgesi'dir. DAB içerisinde de "Kars-Ardahan-Iğdır üçgeni" Türkiye'de 1980-1990 arasında en fazla göç veren bölgedir. Belirtilen dönemde bu bölgeden göç eden nüfus sayısı 202.166 kişidir. Günümüz itibarı ile bir milyondan fazla insanımız (Kars-Ardahan ve Iğdır'a ait) göç veya başka sebeplerle bölge dışında yaşamaktadırlar. Ülkemizde yaşanan iç istikrarsızlıklar, bölgesel geri kalmışlık ve doğal sanayileşme süreci bu göç olgusunun en temel sebepleri olmuştur.

Günümüze kadar olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilen bu sürecin artık avantaja dönüştürülmesi de mümkündür. Şöyle ki; Bilindiği gibi göçen nüfusun hepsi olmasa da çok büyük bir bölümü ekonomik olarak daha iyi olanaklara kavuşmuştur. Üstelik bölgeden göçen insanların yöreye ilgi ve bağlılıkları da devam etmektedir. Dolayısıyla mevcut bu ekonomik-beşeri sermaye potansiyelinin bölgeye çekilmesi başarılabilirse çok büyük bir avantaj yakalanmış olacaktır. Bunun için örneğin devlet tarafından şöyle bir teşvik verilebilir:

Göçen insanların öncelikle bağlantılarını sağlamak için yapacakları evlerin masrafının belli bir yüzdesi kamu tarafından karşılanabilir. Ayrıca yatırım yapanlardan 10-15 yıllık bir süre için ya çok az ya da hiç vergi almama gibi yollar seçilebilir.

Diğer taraftan bölge için yapılabilecek çok önemli uygulamalardan birisi de, tecrübeli, ehil ve devleti temsil yeteneği olan yöneticilerin bölgeye atanmasıdır. Böylece, bölge içi barışa katkı yapılabilir, göçün azalması sağlanacak ve devlet vatandaş bütünleşmesi daha kolay olabilecektir.

Son yirmi yıldır Türkiye'deki turizm, batı ve güney sahillerinde yoğunlaşan bir endüstri olmuştur. Oysa bu bölgeler Türkiye'nin gelişmiş alanlarıdır. Turizmin bu yapısı ülkedeki bölgelerarası dengesizliği artırmaktadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki tarihi ve doğal olanak ve güzelliklerin bolluğu, hem seyahat edenlere yeni alternatifler sunar hem de bu bölgelerin istikrarlı kalkınmasına katkı yapar. Ancak bunun olabilmesi için şu üç unsura ihtiyaç vardır (Astrid;2002:85):

- Ulusal bir turizm politikası
- Uygun fiyat
- Yeni yerlerin güçlü bir promosyonu

Bu doğrultuda, kış turizmi bölgenin çok önemli bir potansiyelidir. Sarıkamış kayak merkezi, dünyanın en keyifli kayak merkezlerinden birisidir. Ağrı dağına yapılacak tesisler ve palandöken tesisleriyle işbirliğinin artırılmasıyla bu potansiyel bölge ekonomisine önemli katkılar sağlayabilecektir.

Ayrıca, %65'i Iğdır ili sınırları içerisinde bulunan Ağrı Dağı'nın Büyük Ağrı Doğa Sporları ve Kış turizmine açılması için bir yap işlet devret modeli

bölgedeki ticaret ve sanayi odalarının tavsiye edilmektedir(Van TSO). Böylece, müteşebbislerin bölgeye çekilmesi sağlanabilecektir.

Sınır Ticaret Merkezlerinde ticaret belgesi verilecek olanların özellikle ticari sicilleri dikkate alınmalı; ticari etiğe sahip olanlara öncelik tanınmalıdır. Aksi takdirde kısa vadeli bireysel kazançların maksimizasyonuna gidecek bir anlayış, uzun dönemde hem bölge hem de ülke ekonomisine zararlı olabilecektir.

Ülkemizin enerji ihtiyacının yaklaşık %38-40'ını ithal ettiği gerçeğini göz önüne alarak, bölgede biyogaz üretimi için bol olan potansiyellerin değerlendirilmesi yönünde çalışmalar başlatılmalıdır.

Biyogaz; hayvan, insan, bitkisel kökenli organik atıklardan havasız ortamda ve sıcaklığın da etkisiyle mikroorganizmalar tarafından oluşturulan; metan, karbondioksit, hidrojen sülfür, oksijen ve karbonmonoksit içeren ve yanabilen bir gaz karışımıdır.

“Bu yörelerde kullanılan enerji kaynakları genellikle odun ya da bitkisel ve hayvansal atıklardır. Enerji, insanımızın sosyal, ekonomik ve kültürel gelişiminde doğrudan etkili bir faktördür. Hidrolik (su), kömür ve petrol gibi enerji kaynakları yenilenemeyen kaynaklar olarak bilinir ve sınırlıdır. Kısa bir süre sonra tükenme durumuna gelebilirler. Bu kaygıyı taşıyan tüm ülkeler enerji tasarruf önlemleri almanın yanısıra yeni enerji kaynakları bulma yönünde çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar ile tüm dünyada yenilenebilir enerji kaynakları da denilen güneş, rüzgar, dalga, jeotermal ve biyogaz gibi yeni enerji kaynaklarına doğru bir yönelim olmuştur” (Demirkuş; 1998:97-98). Dolayısıyla bölgedeki bu tür potansiyellerin (özellikle hayvansal atıkların) ele alınması gelecek için çok önem arz etmektedir.

Bölgedeki küçük ve orta boy işletme yatırımları teşvik edilmelidir. Bu hem dünya gerçekleri hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge ticaretinde KOBİ'lerin oynayacağı rol açısından yapılmalıdır. Mevcut sınır ticaretini gerçekleştiren işletmelerin birer KOBİ özelliğinde olması da bu düşünceyi desteklemektedir.

KOBİ'ler tüm dünyada da büyük bir öneme sahiptirler. Örneğin, Avrupa Birliği'ndeki (AB) toplam katma değer %81'ini KOBİ'ler yaratmaktadır. Yani bu ülkelerde ki zenginliği %81 oranında KOBİ'ler üretiyorlar. Oysa Türkiye'de ve dolayısıyla bölgede KOBİ'lere gereken önem hala verilmemektedir. Türkiye'de KOBİ'lerin toplam yatırım sermayesinden (kredilerinden) aldığı pay %5 civarında iken, AB ülkelerinde bu oran %50'lere kadar çıkmaktadır (NTV; Euro-Vizyon:2001). Bu nedenle, Bölgede bulunan KOBİ'lerin düşük vergi, ucuz elektrik ve çeşitli teşviklerle desteklenmesi hayati önem taşımaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan üniversitelerden biri ya da yeni kurulacak bir üniversite, tamamiyle sınır ülkelerle sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde uzmanlaştırılabilir. Ya da bölge de ortak bir üniversite kurularak karşılıklı çıkarlara hizmet etmesi sağlanabilir.

Örneğin, Türk Cumhuriyetlerinden getirilen ve yerli hekimlerden oluşan ekiplerle bir sağlık merkezi kurularak sağlık ticareti yapılması gerçekleştirilebilir. Böylece, Türkiye'nin uzun dönemde bölgedeki etkinliği artırılabilir ve iktisadi fayda elde etmesine katkı yapılabilir. Bu konuda yapılan bir çalışma (Smith;2004), sağlık sektöründe özellikle doğrudan yabancı yatırımların gelecekte artacağını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda bölgede özel sektörün durumu, finansman, hizmet koşulları, karşılıklı anlaşmalar gibi altyapı çalışmalarının başlatılması geleceğe hazırlık olacaktır.

İran, Gürcistan ve Nahcivan'la demiryolu bağlantısı kurulmaya çalışılmalıdır. Çünkü demiryolu bağlantısı hem ucuz ulaşımı sağlayabilir hem de ticari faaliyetlerin artmasını teşvik edebilir. Bu doğrultuda, uzun dönemde havayolu kargo taşımacılığı için de gerekli altyapı hazırlanmalıdır. Özellikle Kars ve Iğdır'da son derece uygun alanlar mevcuttur. Bölgesel gelişmenin sağlanmasıyla birlikte, beklide bu ulaşım ağları dünyanın değişik merkezlerine bu bölgeden satılacak ürünlerin aktarılması için kullanılacaktır. Bunlara ilaveten, İran'dan alınacak doğal gazdan bölge illeri mutlaka faydalandırılmalıdır. Böylece diğer enerji potansiyelleri başka alanlara yönlendirilebilir (biyogaz örneği gibi).

Üste değinilenlere ilaveten Kars- Ardahan- Iğdır bölgesinde değerlendirilebilecek bazı potansiyelleri de aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Tarıma elverişli büyük miktarlarda arazi bulunmaktadır. Tahrip edilmemiş doğal yapı, kirletilmemiş su ve toprak varlığı büyük avantajlardır.
- Mera hayvancılığına uygun koşullar mevcuttur.
- Bölgede mevcut olan madenler değerlendirilmelidir. Özellikle kaya tuzu, perlit gibi madenler açısından zengin potansiyeller vardır.
- Büyük ölçüde hidroelektrik ve güneş enerjisi potansiyeli mevcuttur.
- Yörenin dağları, nehirleri yaylaları, henüz bozulmamış doğal yapısı, tarihi eserleri ve zengin folklorü gibi unsurlar spor, dağcılık ve kültür turizminin gelişmesine oldukça uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Kars-Ardahan ve Iğdır üçgeninin sahip olduğu bu potansiyeller kapsamlı ve rasyonel bir programla değerlendirildiğinde hem yöre hem de ülke açısından yüksek katma değerler yaratılabilecektir.

B. Ermenistan Sınır Kapısının Açılabilirliği

Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının (Doğu ve Alican sınır kapıları) açılabilirliğini tartışmadan önce, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin kısa bir tarihçesine bakmak faydalı olacaktır.

-Türkiye Ermenistan İlişkilerine Kısa Bir Bakış

İlk Türk-ermen ilişkileri yaklaşık bin yıl öncesine dayanmaktadır. Daha önceleri de Abbasi ordularında hizmet eden Türk kumandanlar ile ailelerin,

Ermenilerle ilişkileri olmuştur. Asıl ilişkiler ise 1015-1020 yıllarında Selçuklu Hükümdarı Alpaslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği keşif seferleriyle yakınlaşmış ve sıklaşmıştır. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasıyla birlikte de Türklerle Ermenilerin ilişkileri gelişmiştir (Halaçoğlu:2004;13-14). Bazı çalışmalarda ise Ermenilerin Türklerin soyundan geldiği bile iddia edilmektedir. Örneğin Osman Karabıyık'ın eserinde Ermeniler'in Tarihi bölümündeki 5. ve 6. maddeler şöyledir (Karabıyık:1984;11):

- “Levon D. Dabağyan ise Kimmerlerle akraba olan Frkler'in Ermenilerle de akraba oluşu, Kimmerlerle aynı soydan olan Bulgarlarında Ermenilere akraba olmasına ve Bulgarlarında Türklerle aynı soydan bulunuşu, Ermenilerin de Türklerle aynı soydan gelmesine yol açmaz mı? Sorusunu sorarak “Ermeniler Turani Irktır” demektedir”.
- “Kazım Karabekir İstiklal Harbi isimli eserinin (11-14) sayfasında “Ermeniler asırlarca Türkler gibi yaşamışlardır” diyerek diyerek, Haçlı Ordularının baskısı altında Hıristiyanlaşmış Türkler olduğunu iddia etmektedir”.

Ancak, iki ülkenin ilişkilerinin süresi ya da ırk olarak bağlantıları ne olursa olsun, var olan gerçek şudur: Türk –Ermeni ilişkilerinde Azerbaycanla da bağlantılı olarak sorun vardır. Bu sorunun çözülmesi durumunda, tarihte uzun yıllar Türklerle birlikte yaşamış ve Türkiye'nin sınır komşusu olan bu ülkenin öncelikle kendisinin büyük menfaatleri vardır.

Hiçbir denize bağlantısı olmayan Ermenistan'ın hem ekonomik hem de politik istikrarı için Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olması önem arz etmektedir. Ermenistan'ın Türkiye ile iyi ilişkiler kuramamasının temel üç sebebi vardır (Kantarci ve diğerleri:2002;120):

- Hiçbir hakkı olmamasına rağmen, Türkiye'den toprak talebinde bulunması
- Soykırım iddialarının sürekli gündeme getirilmesi ve
- Karabağ sorununun çözümünde uzlaşmaz bir çizgi izlenmesi.

İşte Ermenilerin bu üç yanlısı politikası Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kurmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için Ermenistan'ın bu politikaları terk etmesi ve normal komşuluk ilişkilerine dönmesi gerekir. Aksi takdirde, çözüm zorlaşır.

Özellikle soykırım iddiaları, Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesinde yer almaktadır ve Ermenistan Anayasası da Bağımsızlık Bildirgesine atıfta bulunmaktadır (Kantarci ve diğerleri:2002;109-110).Yine Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesinde Doğu Anadolu Bölgesi “Batı Ermenistan” olarak geçmektedir. Ayrıca, Anayasalarının 13. maddesinin 2. paragrafında devlet armasında Ağrı dağı yer almakta ve 1921 tarihli Kars-Gümrü anlaşmasıyla belirlenen sınırlar Ermenilerce tanınmamaktadır (Kızıltan:2003;305). İyi ilişkiler kurulabilmesi için Ermenistan Anayasasından Ermenistan bağımsızlık

Bildirgesine yapılan bu atf diğer iddialar çıkarılmalı ve Karabağ sorunu çözülmelidir.

- İlişkinin Siyasi ve Ekonomik Yönü

Ekonomik ilişkilerin sağladığı fayda bilimsel çalışmalardan örneklerle net bir şekilde ortaya konmaktadır: “Ekonomik bütünleşmenin refahı nispi olarak arttırdığına dair ampirik (gerçek verilere dayanan) çalışmalar vardır. Ampirik çalışmalar, ekonomik entegrasyonun üye ülkeler arasındaki çatışmaları azalttığına dair önemli destek vermektedir. S. W. Polacheck’in 1958-67 dönemi için 30 ülke verileriyle yaptığı bir çalışma göstermiştir ki, iki ülke arasında ticaretin iki katına çıkması çatışmaları %20 azaltmaktadır”. “Hirsch, Barışın Sağlanması ve İktisaden Karşılıklı Bağımlılık adlı makalesinde çok güzel ifade ediyor: Ülkeler “nükleer denge” yerine “refah dengesi” yarattıkları zaman, barışçı bir tutumu benimsemeyi mecbur hissedeceklerdir” (Gerni; 1999: Palandöken).Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticari ilişkinin Cumhuriyetin ilk yıllarında da olduğunu görmekteyiz. Örneğin İğdır ile Erivan arasında 1920 yılında sınır ticareti yapılmaktadır. Erivana pamuk, yün ve canlı hayvan satılıp, şeker ve manifatura alındığı belirtilmektedir. Ancak bu ticaret, 1939 yılında Sovyetler Birliği tarafından kesilmiştir (Berberoğlu;1999: Hürriyet).

Ermenistan ile Türkiye arasında günümüzde yapılmak istenen ticari ilişki de ise alternatiflerin detaylı olarak değerlendirilmesi zorunluluğu vardır. Ermenilerin dış ticaretteki alternatifleri ve ihtiyaç duyduğu dış ürünler incelendiğinde; iyimser bir bakışla Türkiye'nin Ermenistan dış ticaretinde % 10'luk (yaklaşık 150 milyon Dolar) bir paya sahip olacağı belirtilmektedir (TUSAM;2004:7). Bu kadarlık bir dış ticaret uğruna dikkatli adım atılmadığı takdirde Türkiye'nin siyasi kaybı büyük olabilir. Uppsala Üniversitesi İpek Yolu Merkezi Araştırma Müdürü Svante Cornel'e göre, Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması durumunda, Türkiye'nin aleyhine olan temel üç sorun yaşanabilecektir (Cornel; 2003: Zaman). Bunlar:

- Sürekli Türkiye karşıtı politika izleyen mevcut Ermenistan yönetimi, sınır kapısının ticarete açılmasıyla güçlenecek ve böylece daha demokratik ve barış yanlısı olan rakipleri Türkiye'nin bu uygulamasıyla zayıflamış olacaktır. Bu da Türkiye'ye karşı sertlik yanlılarını cesaretlendirecektir.
- Türkiye'nin ilk adımı atması, Ermeni Diasporası'ndaki sertlik yanlılarının uzun dönemde Türkiye'den “soykırım” ve “toprak talebi” konusunda daha fazla istekli olmaları sonucunu ortaya çıkarabilir.
- Sınır kapısının açılması Türkiye'nin Azerileri ve/veya Azerbaycan'ı terk ettiği anlamına gelebilecektir ki, bu onarılması güç bir hata olur. Bu durum Türkiye'nin Kafkasya'daki gayeleri ve stratejik çıkarları için uygun olmayacaktır.

Kafkasya'daki çıkarlarını Azerbaycan üzerinde odaklayan Türkiye için böyle bir adım rasyonel değildir. Sadece Azerilerin Türk olmalarından dolayı

değil, ayrıca Azerbaycan Kafkasya'nın en büyük ve sahip olduğu enerji kaynaklarıyla bölgenin en zengin ülkesidir. İran ve Rusya ile komşu olmasından dolayı da stratejik bir konumdadır. Türkiye, Azerbaycan'ı kaybetmeyi göze alamaz, fakat Ermenistan'la kapıları açarak böyle bir sonucu doğurabilir.

Kısaca, Ermenistan ile ilgili kararlarda Mustafa Kemal Atatürk'ün 18 Kasım 1921'de Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılışı esnasında söylediği; "Azerbaycan Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve ilerleme noktasıdır..." (Satıcı;2004;Kars) sözü her daim güncel tutularak hareket edilmelidir.

-Türkiye Ne Yapmalı?

Sınır kapısındaki rahatlama Ermenistan'ın Türkiye'deki terör örgütleriyle ilişki kurması ve böylece iç istikrarın bozulması şeklinde bir sonuç ortaya çıkabilir. Mevcut bu realite ortamında Türkiye'nin izleyeceği yol ne olmalıdır? Sorusu gündeme gelmektedir. Uygun çözüm şu şekilde olabilir:

Türkiye, Ermenistan sınır kapısının açılması için çaba sarfetmelidir. Çünkü siyasi güç ekonomik güç ile elde edilir. Hatta ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'a yaklaşmasını da sağlayabilir. Siyasi açıdan gergin olduğumuz her ülkeyle iktisadi ilişkilerimizi de kesersek, siyasi etkinliğimizi de kaybedebiliriz. Örneğin, Yunanistan, Suriye ve İran gibi ülkeler zaman zaman siyasi gerginliklerle karşı karşıya geldiğimiz ülkelerdirler. Buna rağmen, ekonomik ilişkilerimiz az da olsa devam etmektedir. Ancak, Ermenistan'la olan ilişkilerdeki Azerbaycan realitesinden dolayı şu hususlar göz ardı edilmemelidir:

- Ermenistan'ın Dağlık Karabağ konusunda taviz vermesi sağlandıktan sonra ticari ilişkiler hızlandırılabilir.
- Ekim 2002'de Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Ermenistan'a yaptığı, "Ermenistan'ın İran sınırındaki dört Azeri eyaletinden çekilmesi karşılığında ticari ilişkilerin düzeltilmesi" teklifi yeniden gündeme getirilebilir.
- Ermenistan'a şu kesin olarak bildirilebilir; ilişkiler normalleşebilir ve kapılar açılabilir, ancak üstte bazılarına değinilen konularda ilk adımı Ermenistan atmak kaydıyla.

V. Sonuç

Kars-Ardahan-Iğdır üçgeni 1990 sonrası gelişmelerle stratejik bir öneme sahip olmuştur. Yakalanılan bu avantajlar uzun dönemli ülke menfaatleri de dikkate alınarak iyi kullanılabilirse, gelecekte Türkiye'nin kalkınma hızını bu bölge artırabilir. Buna rağmen, atılacak adımların hem Ermenistan'dan faydalanabilme hem de Azerbaycan'ı incitmeyecek özellikte olması zorunluluğu vardır. Diğer taraftan, bölgenin kendi iç dengeleri açısından da dikkate alınması gereken unsurlar mevcuttur. Bütün bunlar kamu ve özel sektör işbirliği içerisinde gerçekleştirilebilir. Bu doğrultuda, bölgede ortaya çıkan dış

ticaret potansiyeli ve değişen dünya gerçekleri de göz önüne alınarak alternatif üretim yapı ve yollarının denenmesi faydalı olabilir. Kısaca, kamu nezaretinde “balık yeme değil, balık tutmayı öğrenme” yönteminin bölge halkı ve müteşebbislerine öğretilmesi uzun dönemli beklentilere hizmet edebilecektir.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun Can, “Türkiye’de Bölgelerarası Dengesizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri”, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara 2002.
- Berberoğlu, Enis, “İğdır’ın Sınır Ticareti Refahı”, Hürriyet, 6 Ekim 1999.
- Berberoğlu, Enis, “Nahçıvan’ın Arkasında Durmak Kaç Paradır?”, Hürriyet, 7 Ekim 1999.
- Cornel, Svante, “Ermenistan’la Sınır Kapısının Açılması Türkiye’ye Zarar Verir”, Zaman Gazetesi, Yorum Sayfası, 26.06.2003.
- Demirkuş, Tülay, “Biyogazın Önemi ve Ekonomik Yönden İncelenmesi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Ardahan İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, İstanbul, 1998.
- DİE, Kesin Nüfus Sayım İstatistikleri, 1990 ve 2000.
- Dinler, Zeynel, Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2001.
- Doğu Anadolu İhracatçıları Birliği, “1 Ocak- 31 Aralık 2002 Tarihleri Arasında İl Bazında Gerçekleşen İhracat”, Erzurum, 2003.
- Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı, İnşaat ve Ticaret Sektörü Mevcut Durum Analizi Taslağı, Haziran 1999.
- DPT, İller ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, 2002.
- Feigl, Erich, AMyth of Error, Amalthea, 1999.
- Fındıkçı, Aydın, Kars’taki Yeni oluşumun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Gerni, Cevat, “Gümrük Birliği I”, Palandöken Gazetesi, Erzurum, 1999.
- Halaçoğlu, Yusuf, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2004.
- Jacquemin, Alexis, Andre SAPIR, “International Trade and Integration of The European Community”, European Economic Review 32 (1988), 1439-1449, North-Holland.
- Kantarıcı, Şenol, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, Ermeni Sorunu El Kitabı, SAEMK (Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi) ve ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2002.
- Karabıyık, Osman, Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü, Hizmet Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1984.
- Karabulut, Kerem, “İğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İğdır İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, İğdır, 2000.
- Kızıltan, Alaattin, Erzurum’un Kalkınmasında Ulaştırma Altyapısı ve Bulunduğu Bölgenin Doğu’ya Açılımı, EKEV Akademi dergisi, Yıl 7, Sayı 17, Güz 2003.

- Korkmaz, Esfender, Krizin Bilançosu: Zengin Devlet Fakir Millet, Enes Mat. Ltd. Şti., İstanbul 2004.
- Korkmaz, Esfender, Kriz Geliyorum Dedi, Lebib Yalkın Matbaası, İstanbul 2002.
- Ntv, Euro- Vizyon Programı, 07.07.2001.
- Okuno, Nobuhiro, Tadashi Yagi, "Public Investment And Interregional Output-Income Inequalities", *Regional Science And Urban Economics*, 20 (1990) 377-393, North-Holland.
- Resmi Gazete, Sayı: 25075, 10 Nisan 2003.
- Satıcı, Oğuz, Kars Kent Kurultayı 2 (Yapılan Konuşma), Kars 2004.
- Seckelmann, Astrid, "Domestic Tourism-A Change For Regional Development In Turkey?", *Tourism Management* 23 (2002), 85-92.
- Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler (Ansiklopedik Sözlük)*, Güzem Yayınları, Ankara, 1992.
- Seyidoğlu, Halil, *Uluslar Arası İktisat*, Güzem Yayınları, Ankara, 1996.
- Smith, Richard D., *Foreign Direct Investment And Trade In Health Service: Areview Of The Literature*, *Social Science &Medicine*, Elsevier, 2004.
- Sönmez, Muammer, *Sınır ve Kıyı Ticareti*, Yaylacık Matbaası, Erzurum, 1995.
- Sönmez, Mustafa, *İşte Eseriniz! 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Thirwall, A. P., "Trade Agreements, Trade Liberalization And Economic Growth: A Selective Survey", *African Development Review*, Vol. 12, December 2000.
- Tusam (Türkiye Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi), *Türkiye-Ermenistan İlişkileri Raporu* 2004.
- Van Ticaret Ve Sanayi Odası, *Bölgemizin Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Bölge Ticaret ve Sanayi Odaları Tarafından Tespit Edilen Ortak Sorunlar ve Çözümleri Toplantı Kitapçığı, Van.